



Jamal, Z. (2025). Afganistan’da bir bölge ismi olarak “Türkistan”ın kullanılışı üzerine bir değerlendirme.
Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 8(2), 101-114.

AFGANİSTAN’DA BİR BÖLGE İSMİ OLARAK “TÜRKİSTAN”IN KULLANILIŞI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Ziauddin JAMAL*

Öz: Türkistan, Asya kıtasında nüfusu çoğunlukla Türk kavimlerinden oluşan geniş bir coğrafyanın ismi olarak bilinmektedir. Geçmişte bu geniş coğrafyanın yanı sıra Afganistan topraklarının Amu Derya ile Hindukuş dağları arasında kalan bir kısmı için de Türkistan adı kullanılmaktaydı. Hatta bu ülkenin 19. yüzyılın ortalarına ait tarihî kaynaklarında ülkenin tamamı Afganistan ve Türkistan memleketleri olarak anılmaktadır. Ancak, 19. yüzyılın ikinci yarısında Rusların Buhara Emirliği topraklarına ilerlemesi üzerine kaynaklarda Rus Türkistan’ı terimi ortaya çıkmıştır. Buna karşılık Amu Derya ile Hindukuş arasındaki topraklar için Afganistan’a ait Türkistan (*Türkistan-i Mutallaka-i Afganistan*), Küçük Türkistan (*Türkistan-i Sagir*), Afgan Türkistan’ı (*Türkistan-i Afgani*), Güney Türkistan (*Türkistan-i Cenubi*) ve Türkistan Vilâyeti (*Vilâyet-i Türkistan*) gibi isimler kullanılmaya başlanmıştır. Bu çalışmada, Afganistan’ın tarihî ve resmî kaynaklarında söz konusu bölgenin ismi olarak Türkistan’ın kullanılışı ele alınmıştır. Ayrıca her ismin belli dönemlerde kullanılışının nedenleri ve Türkistan kelimesinin bölge ismi olarak kullanılmaması ile ilgili konular üzerinde de durulmaya gayret edilmiştir. Çalışma ağırlıklı olarak, 1747’den 1960’lar arasındaki Afganistan’ın resmî tarihî kaynaklarındaki bilgilere dayanmaktadır. Çoğunlukla ülkenin şah ve emirleri sarayında yazılan tarihî kitaplar, devlet tarafından yayınlanan gazeteler, ders kitapları ve Nizamnameler gibi resmî ve birinci el kaynakların verdiği bilgiler esas alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Türkistan, Afganistan, Afgan Türkistanı, Küçük Türkistan, Türkistan Vilâyeti*

AN EVALUATION ON THE USE OF TURKESTAN AS A REGIONAL NAME İN AFGHANISTAN

Abstract: Turkestan is known as the name of a large geography in the Asian continent whose population consists mostly of Turkish tribes. In the past, in addition to this wide geography, the name Turkestan was also used for a part of Afghanistan between the Amu Darya and the Hindu Kush Mountains. In fact, in the historical sources of this country from the mid-19th century, the entire country is referred to as the countries of Afghanistan and Turkestan. However, as the Russians invaded into the territory of the Emirate of Bukhara in the second half of the 19th century, the term Russian Turkestan appeared in the sources. On the other hand, the lands between the Amu Darya and the Hindu Kush are called Turkestan belonging to Afghanistan (*Turkestan-i Mutallaka-i Afghanistan*), Lesser Turkestan (*Turkestan-i Sagir*), Afghan Turkestan (*Turkestan-i Afgani*), Southern Turkestan (*Turkestan-i Jenubi*) and Turkestan Province (*Vilayet-i Turkestan*). In this study was discussed the use of Turkestan as the name of the region in Afghanistan's historical and official sources. In addition, an effort has been made to focus on the reasons why each name is used in certain periods and the issues related to the use of the word Turkestan as a regional name. The study is mainly based on information from official historical sources of Afghanistan between 1747 and the 1960s. Information provided by official and first-hand sources

* Kocaeli Üniversitesi, ziaaajamal@gmail.com

 ORCID ID: 0009-0009-3162-1006

such as historical books written in the palace of the country's shah and emirs, newspapers published by the government, textbooks and Regulations were mostly taken as basis.

Keywords: *Turkestan, Afghanistan, Afghan Turkestan, Lesser Turkestan, Turkestan province*

Türklerin yaşadığı yer anlamına gelen Türkistan, Asya kıtasının geniş bir coğrafyası için kullanılan isimdir. Bu coğrafya, İran'ın Horasan eyaletinden başlayıp Afganistan'ın merkezinde uzanan Hindukuş ve Pamir Dağlarının kuzey eteklerini içine alarak Çin'in Sincan bölgesine kadar devam eder. Buradan Mançurya'ya ve bu ülkenin batısından başlayıp Moğolistan, Güney Sibirya'dan Ural Dağları, Volga Nehri ve Hazar Denizi'ne kadar uzanır. Günümüzde ise Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan ve kuzey Afganistan topraklarını içine alan bölge ile Çin Halk Cumhuriyeti'nin işgali altındaki Doğu Türkistan coğrafyasını kapsamaktadır. Bölgenin tamamının 5340066 kilometre kare genişliğinde olduğu tahmin edilir (Taşağıl, 2012, s. 556; Yalçınkaya, 1994, s. 14, 15; Bahar, 1994, s. 233). Söz konusu bölgenin ismi olarak Türkistan kelimesinin ilk kez eski İranlılar tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bunun kanıtı ise Turfan'da bulunan bir Soğdca belgedir. M.S. 639 yılına ait olduğu tahmin edilen bu belgede, Türkistan kelimesinin “*Twrkystn*” şeklinde yazılı olduğu iddia edilmektedir (Özkan, 2023, s. 489). Ceyhun ve Seyhun arasında yer alan bölge, Orta Çağ Müslüman coğrafyacı ve tarihçiler tarafından genellikle Maverâünnehir olarak anılmıştır. Çoğu tarihçilerin inanışına göre Maverâünnehir'in doğu ve kuzeyinde bulunan, bu dönemde henüz İslam'a girmeyen Türklerin yaşadığı coğrafyalara Türkistan denilirdi (Taşağıl, 2012, s. 556; Özkan, 2023, s. 490, 491). Ancak Barthold gibi bazı diğer tarihçiler söz konusu dönemin Maverâünnehir'inin de Türkistan'ın bir parçası olduğunu söyler. Ona göre bu bölge çok eskiden beri Türklerin egemenliği altında bulunmuştur (Barthold, 1928, s. 64).

Orta Çağ Müslümanlarının tarihî ve coğrafi eserlerinde Türkistan'ın çoğunlukla üç bölgenin ismi olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Biri Çin ile Müslümanlar arasında yer alan Türklerin diyarı, ikincisi Şaş yakınında bulunan yerin ismi ve üçüncüsü de Maverâünnehir dâhil tüm Türklerin yaşadığı bölgeydi. İbn Hurdâzbih, *El-Mesâlik Ve'l-Memâlik* kitabında bölgenin şehirleri arasındaki yol mesafelerini anlatırken şöyle yazmaktadır: “*Merv'den iki yol ayrılır, biri Şaş ve Türkistan'a, diğeri Belh ve Tuharistan'a gider. Semerkant'tan Şaş'a kadar kırk iki fersah, Türkistan Nehri'nden Şaş'a kadar iki fersah uzaklığında yol vardır.*” (İbn Hurdâzbih, 1371 hş, s. 27, 28). Burada bahsedilen Türkistan, Türklerin yaşadığı geniş topraklar değil, büyük ihtimalle küçük bir yer ya da nehirden ibarettir. Bu dönemin yazarları tarafından Müslümanların egemenliğinin dışında yaşayan Türklerin diyarı olarak isimlendirilen Türkistan'ın sınırlarının genellikle Fergana ve İsficap olduğu belirlenmiştir (*Hudûdü'l-âlem*, 1983, s. 117; İbn Hurdâzbih, 1371 hş, s. 59). Türkistan kelimesinin üçüncü anlamdaki kullanımı da eski Farsça ve Arapça eserlerde sıklıkla yansımıştır. Ancak bu manada tarif edilen Türkistan'ın sınırları açıkça belirlenmemiştir. *Hudûdü'l-âlem* kitabının bilinmeyen yazarı, Horasan hududunu anlatırken kuzey sınırında Ceyhun Nehri'nin bulunduğunu belirtmektedir. Devamında ise “Horasan Türkistan'dadır” diye eklemektedir (*Hudûdü'l-âlem*, 1983, s. 88). Başka bir yerde Maverâünnehir sınırlarını anlattıktan sonra bu bölgenin de Türkistan'da bulunduğu bilgisini aktarmaktadır (*Hudûdü'l-âlem*, 1983, s. 105). Gurganc ve Kaj ya Kas gibi bazı diğer mevkiiler için de “Türkistan'dadır” demektedir (*Hudûdü'l-âlem*, 1983, s. 122, 123). Fakat kitabın editörü Menuçir Sutudeh “*der Türkistan*” olarak geçen Farsça cümlelerin kitapta “*der-i Türkistan*” şeklinde okunmasını önermektedir. Bu şekilde okunuşu zikrettiğimiz yerler “Türkistan'da” değil “Türkistan Kapısı” oldukları şeklinde değişir. İbn Hurdâzbih de Türkistan'ı Türklerin diyarı olarak söz konusu bölge için kullanmıştı. O, *El-Mesâlik Ve'l-Memâlik* kitabında yeryüzündeki yerleşimleri Orufi, Lubiye, Etofia ve Eskofiya isimleri ile dört kıtaya ayrıldıktan sonra, “*Ermenistan, Horasan, Türkistan ve Hazar'ın Eskofiya'da*” olduğunu yazmaktadır. Burada

Maveraünnehir’den söz etmemesinin nedeni büyük ihtimalle bu bölgenin Türkistan’a bağlanmış olmasıdır (İbn Hurdâzbih, 1371 hş, s. 147). Kitabın başka bir yerinde Türkistan ülkesi hakkında şöyle yazar: “*Türkistan, Türk topraklarının tamamına denir. En geniş Türk toprağı Tokuz-Oğuz (Uygur) ülkesi olup sınırları Çin, Tibet, Heluh (Karluk), Kimak,... dır.*” (İbn Hurdâzbih, 1371 hş, s. 68).

Bahsettiğimiz gibi Türkistan ismi Türklerin ülkesi anlamında çoğunlukla İran ve Arap Müslümanlar tarafından kullanılmıştı. Fakat Türkler tarihin çoğu dönemlerinde bu ismi söz konusu bölge için kullanmamışlardır. Özellikle Türkistan’da uzun yıllar hüküm süren Şibaniler, Hastrahanlılar ve Mangıtlar bu ismi kendi siyasi idarelerindeki bölge için kullanmamışlardır. Onların hükümdarları kendileri hakkında daha çok “Buhara Hanı” veya “Emiri” unvanlarını tercih etmişlerdir (Özkan, 2023, s. 492). Bu dönemlerde Türkistan, daha çok Seyhun kıyısındaki bölgeler ve bugün Kazakistan’da bulunan Yesi mevkiine verilen isimdi. Söz konusu Türkistan, Ahmet Yesevi’nin türbesini içinde bulundurduğu için Özbekler nezdinde kutsallık taşımakta olup ilk başta onların başkenti olmuştur (Hunci, 1976, s. 72, 85-88). 19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Ruslar bu bölgeyi işgal edince, 1867 yılında Taşkent merkezli Türkistan Genel Valiliği’ni kurdular. Daha sonraki aşamalarda Rusların eline geçen Buhara, Hive ve Hukand hanlıklarının toprakları da bu Vilâyete bağlanmış oldu (Özkan, 2020, s. 121). Bu şekilde 19. yüzyılın ikinci yarısında Türkistan toprakları Rus, Çin ve Afganistan idarelerine girdiğinden dolayı Rus Türkistan’ı, Çin Türkistan’ı ve Afgan Türkistan’ı gibi kavramlar ortaya çıktı.

Bu makalede, Afganistan’ın tarihî kaynaklarında ülkenin kuzey bölgelerinin ismi olarak Türkistan’ın kullanılışı incelenmiştir. Çalışma daha çok Afganistan’ın farklı dönemlerinde hükümdarların saraylarında yazılan tarihî kitaplar, gazeteler, nizamnameler ve diğer tür birinci el kaynaklara dayanmaktadır. Afganistan’ın kuruluş döneminde yazılan *Tarih-i Ahmedşahi* (1747-1773), Şah Şucca tarafından yazılan *Vakiyat-i Şah Şucca* (1804-1842), Emir Şir Ali Han sarayında yazılan *Gülşen-i Emaret* (1863-1879), Barikzay şehzadeleri tarafından kaleme alınan *Tarih-i Sultani* (1857), Emir Abdurrahman Han’ın hatıratı olan *Taç el-Tevarih*, Emir Habibullah Han sarayında yazılan *Sirac el-Tevarih* (1911), Amanullah Han (1919-1929) döneminde düzenlenen nizamnameler gibi tarihî kaynakların verilen bilgiler çalışmamızda ağırlıklı olarak kullanılmıştır.

1. Afganistan’ın Tarihî Kaynaklarında Türkistan’ın Genel Olarak Kullanılışı

Afganistan’ın tarihi 1747 yılında Kandahar’da Ahmed Şah Abdali’nin hükümrânlığı ile başlar. Ahmed Şah, Nadir Şah ordusunun komutanlarından biriydi. 1747 yılında Nadir Şah’ın öldürülmesinin ardından emrindeki askerleri ile Kandahar’a gelerek hükümdarlığını ilan etti. Yirmi altı yıllık iktidarı süresinde (1747-1773) Hindistan, İran ve Türkistan topraklarına yürüyüp geniş bir coğrafya üzerine musallat oldu (Misbahzadeh, 1388 hş, s. 59). Ele geçirilen toprakların büyük bir kısmı daha sonra haleflerinin idaresinden çıkmıştı. 19. yüzyılın sonuna kadar, yani Emir Abdurrahman Han (1880-1901) döneminin son yıllarında Afganistan bugünkü sınırlarına ulaştı. Afganistan devleti, kuruluşundan itibaren Hindukuş Dağları ile Amu Derya arasında bulunan Türkistan topraklarını nüfuzu altına almıştı. Bu bölge, Türkistan’ın bir parçası olduğu ve ahalisinin çoğunlukla Türklerden oluşması nedeni ile ilk başta Türkistan olarak isimlendirilmişti. 20. yüzyılın birinci yarısına kadar Afganistan’ın tarihi kaynakları ve resmî belgelerinde genellikle *Türkistan*, *Türkistan-i Mutallaka-i Afganistan*, *Türkistan-i Sagir* (Küçük Türkistan), *Memleket-i Türkistan*, *Vilâyet-i Türkistan*, *Türkistan-i Afgani* (Afgan Türkistan’ı) ve çok az da olsa *Türkistan-i Cenubi* (Güney Türkistan) isimleri ile anılmıştır (Lee, 1996, s. xxxi).

Afganistan’da Türkistan denilen bölge, Hindukuş Dağları ile Amu Derya’nın arasındaki toprakları, doğuda Bedahşan’dan batıda Badgis Vilâyetine kadar uzanan sahayı

kapsar. Bu saha çok eskilerden beri insanların yaşayış yeri¹ olarak Baktarya (Belh) ve Toharistan gibi medeniyetlerin beşiği olmuştur. Ünlü ipek yolu buradan geçerek İran, Hindistan ile eski Yunan kültür ve sanatını Asya bozkırlarına aktarmıştır (Grousset, 1353 hş, s. 105). Yine de bu topraklar, Hunlar zamanından günümüze kadar İran ve Türk halklarının buluşma yeri olarak rol oynamıştır (Golden, 2023, s. 417). Buralarda 4. yüzyılın sonlarında göç eden Türklerin, Ak Hunlar olduklarını kesin olarak bilmekteyiz (İzgi, 2020, s. 156). Zeki Velidi Togan gibi bazı ünlü tarihçiler Ak Hunlar hükümetinin merkezinin o dönemlerde *Valvalic* olarak bilinen Kunduz'da bulunduğunu öne sürmektedirler (Togan, 1981, s. 42). Çinli Budist rahip ve seyyah Hsuan Tsang, 630 yılında Tuharistan'dan geçtiğinde buranın bir Türk Tegin ya da Yabgusu tarafından idare edilmekte olduğunu yazmıştır (Grousset, 1353 hş, s. 164). Tarihî rivayetlere göre M.S. 7. ve 8. yüzyıllarda Müslüman fatihleri bu bölgeye yetiştiklerinde Tuharistan'ı yöneten Karluklarla karşılaşmışlardı (Barthold, 1376 hş, s. 117).

Nadir Şah'ın ölümünden (1747) hemen sonra Belh'deki askeri güçler, Türkistan'ı terk ederek İran'a çekildiler. Bunun sonucunda bölgede güç boşluğu ortaya çıkmıştı. Bu sırada Kunduz'da bulunan Katagan ve Meymene'de yaşayan Ming kabileleri arasında Belh'in egemenliğini almak için çatışma başladı. Nadir Şah'ın sarayından gelen Ming beyi Hacı Bay, Belh'i ele geçirdi, fakat çok geçmeden Katagan beyi Hazara Han, onu bu şehirden kovdu. Kataganların üstünlüğü Mingleri müttefik güç aramaya mecbur bıraktı. Bu nedenle Hacı Bay, bir grup aksakallarla yeni güç kazanan Ahmed Şah Abdali'nin himayesini kazanmak için Kandahar'a gitti. 1751 yılında gerçekleşen görüşme, Afganistan'ın Türkistan'da nüfuz sağlamasına başlangıç olmuştur (Lee, 1996, s. 74).

Ahmet Şah Abdali, Kandahar merkezli devletini kurduktan (1747) sonra İranlı Münşi Mahmud el-Hüseyini'yi kendi tarihini yazdırmak için hizmete çağırdı. Yirmi altı yıl süren Ahmed Şah Abdali'nin hükümdarlığı (1747-1773) sırasındaki olayları kaydeden *Tarih-i Ahmed Şahi* kitabı onun tarafından yazılmıştı. Dönemin ana kaynaklarından olan bu kitapta, Türkistan kelimesi birçok kez geçmektedir. Kaynakta ilginç olan durum Afganistan'ın isminin hiç geçmemesidir. Ahmed Şah Abdali'nin egemenliği altında bulunan toprakları, İran, Hindistan ve Türkistan'ın parçaları olduğunu yazarak onu sıklıkla *Şah-i Memalikistan* ve bazen *Şah-i Kişveristan* sıfatıyla tanıtır (el-Hüseyini, 1386 hş, s. 47). Mountstuart Elphinstone, İngiliz diplomatı olarak 1809 yılında Afganistan'a gittiğinde de "Afganlar arasında ülke geneli için kullanılan bir isim bulunmadığını" yazmaktadır (Elphinstone, 1373 hş, s. 158).

Hacı Bay ve beraberindeki aksakalların Ahmed Şah Abdali'nin sarayına geldikleri *Tarih-i Ahmed Şahi* kitabında "*Vilâyet-i Türkistan reislerin gelişlerinin beyanı*" başlığı ile rivayet edilmiştir. Kitabın rivayetine göre, görüşme gerçekleştirdikten sonra Ahmed Şah Abdali, Hacı Bay'ı *Vali-i Belh* (Belh Valisi) ve *Sahip-i Ehtiyar-i Maliyat-i Türkistan*² (صاحب اختیار مالیات ترکستان) olarak tayin edip askeri yardımla bölgeye gönderdi (Hüseyini, 1386 hş, s. 155, 156). Böylece Amu Derya'nın güneyi ve Hindukuş'un kuzeyinde bulunan topraklar Türkistan ismi ile ilk kez Afganistan'ın tarihî kaynaklarında yer almıştı. Ancak gönderilen vali ve askeri birimi Belh'i ele geçirememişti. Dolayısı ile Ahmed Şah Abdali daha sonra yine bölgeye ordu göndermişti. Afgan Şah'ın 26 yıl hükümdarlığı sırasında iki defa askeri sefer gerçekleştirildi. Saltanatının 20. yılında gönderilen son ordu Bedaşan bölgesine kadar ilerleyerek Hz. Muhammed'e ait olduğu iddia edilen *Hurka-i Mübarek*, Kandahar'a getirilmişti (Hüseyini, 1386 hş, s. 563).

¹ Afganistan'da Fransız Arkeolojik Heyeti'nin (DAFA) raporlarına göre Semengan yakınında bulunan Hezarsm ve Karakemer vadilerinde Paleolitik çağına ait insani izler bulunmuştur. Ayrıca Tahar'daki Dere-i Kör ve Belh'deki Akköprük mevkielelerinde Neolitik çağına mensup olan kalıntılara rastlanmıştır (Sarmiento ve Rasouli, 2018, ss. 74 – 75).

² Türkistan'ın vergileri kendisine ait olduğunu belirtilen bir imtiyaz.

Timur Şah döneminde (1773-1793) söz konusu Türkistan, Buhara emiri Şah Murad ile tartışma alanı olmuştu. Bölgeyi ele geçiren Şah Murad ile Timur Şah arasında 1789 yılında yapılan savaş neticesinde Buhara Emiri geri çekildi. Timur, Kabil’e dönerken birini Belh Valisi olarak tayin etmiş fakat o uzaklaşınca atadığı valiye halk itaat göstermemişti. Ardından Timur, Mir Hazara Han adında başka bir vali gönderdi. Ama bu şahıs Türkistan’a gelir gelmez hayatını kaybetmişti. Bu olaylardan sonra Timur bu bölge ile ilgisini kesmişti (Halis, 1396 hş, s. 197). Bundan sonra 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar bahis konusu Türkistan yerel mir ve boy beyleri tarafından bağımsız olarak ve bazen de Buhara ve Afganistan’ın etkisi altında yaşamlarını sürdürmeye devam etmişlerdi.

19. yüzyılın başlarında Belh merkezli Türkistan hükümeti, Katagan kabilesinin lideri Kılıç Ali Bek’in elinde bulunmaktaydı. Bu sırada Timur Şah’ın oğlu Şah Şucca, Afganistan’ın şahı olarak hüküm sürmekteydi. *Vakiyat-i Şah Şucca* adı ile kendisi tarafından kaleme alınan dönemin kaynağında H. 1220 yılında “*Türkistan’dan Buhara Valisi Haydar Şah ve Hulüm Valisi Kılıç nezdinden elçilerin gelişi*” rivayet edilmektedir. Kitabın aktardığı bilgilere göre, söz konusu elçi heyeti Emir Haydar’ın kız kardeşi ile Şah Şucca’nın evlenmesini önermiş ve Şah da bu teklifi kabul etmişti (Şah Şucca, 1333 hş, s. 14).

1849 yılında Emir Dost Muhammed Han, oğlu Muhammed Ekrem Han komutanlığında Türkistan’a ordu göndererek bu bölgeyi Afgan Devleti’nin tam idaresine çekmeye çalıştı. Onun kuvvetleri 1850 yılında Belh’i ele geçirdi (Katip, 1372 hş, s. 2/17). Dost Muhammed Han’ın kuvvetleri ile Türkistan’ın yerel mirlerinin savaşı 1863 yılında Emir’in ölümüne kadar devam etmişti. Uzun çatışmalar sonucunda yalnızca Bedahşan ve Meymene mirleri direnmeyi başarmıştı. Diğer beylikler ise Afgan Devleti’nin üstünlüğünü kabul ederek boyun eğmişlerdir. Bu dönemde Dost Muhammed Han’ın oğlu Muhammed Efzal Han, “*Türkistan Hükümrani*” ünvanı ile devlet otoritesini temsil etmekteydi. Ondan sonra askeri kuvvetlerin başında bulunan “*Türkistan Sipahsaları*” yer alırdı. Bu dönemde babası ile beraber Belh’de bulunan Efzal Han’ın oğlu Abdurrahman Han, kendi hatıratında *Türkistan Sipahsalarının*, Şir Muhammed adında bir İngiliz general olduğunu yazmıştı. Onun rivayetine göre asıl adı Campbell olan bu İngiliz subayı İslam’ı kabul ettikten sonra Şir Muhammed adını almış ve Afganistan ordusunda hizmete başlamıştı (Abdurrahman Han, 1375 hş, s. 23).

1863 yılında Dost Muhammed Han’ın ölümünün ardından, Afgan şehzadeleri arasında iktidar savaşı başladı. Bu durum neticesinde Türkistan’ın Özbek Beyleri kendi bölgelerine geri döndü. Türkistan Hükümdarı Afzel Han, iktidar mücadelesini kazanmak amacıyla Özbek beyleriyle uzlaşmacı bir politika izledi. Bu gelişmeler, Türkistan beylerinin yeniden güç kazanmalarına fırsat sağladı (Noori, 1353 hş, s. 63). Dost Muhammed Han’ın oğlu Şir Ali Han, uzun savaşımlardan sonra siyasi iktidarı ele geçirmeyi başardı (1868). Yeğeni Serdar Muhammed Fatih Han’ı Türkistan Hükümdarı olarak atadı (Noori, 1353 hş, s. 73). Ardından Serdar Muhammed Han’ı bu makamda görevlendirdi (Noori, 1353 hş, s. 165). Şir Ali Han döneminde Türkistan yönetiminde önemli değişiklikler meydana geldi. H. 1291 yılında İşikağası Şir Dil Han, “*Luynab*”³ ünvanı ile Türkistan hükümdarı oğlu Huşdil Han, “*Kamakinab*” ünvanıyla hükümdar yardımcısı ve Mirza Muhammed Hüseyin de “*Kamnab*” ünvanıyla divan sorumlusu olarak atandılar (Katip, 1372 hş, s. 2/198). Yani bu dönemde Türkistan yönetimi için farklı makamlar kuruldu ve bu makamları üstlenenler de Peştuca⁴ ünvanlarını taşımaktaydı.

Ayrıca Şir Ali Han dönemine ait tarihî kaynaklar, ülkenin tamamını kastederken genellikle “*Memalik-i Afganistan ve Türkistan*” (Afganistan ve Türkistan Memleketleri)

³ 1878 yılında Mezar-i Şerif’te bulunan Colonel Grodekoff, Türkistan hükümdarın ünvanını *Lueenaib* olarak yazmıştır (Marvin, 1880, s. 37). Onun yazdığı şekli eğer doğru kabul edersek *Lueenaib*, Büyük Naip; *Kamakinab* ise Kumaki Naip şekli ile Yardımcı Naip anlamını ifade eder.

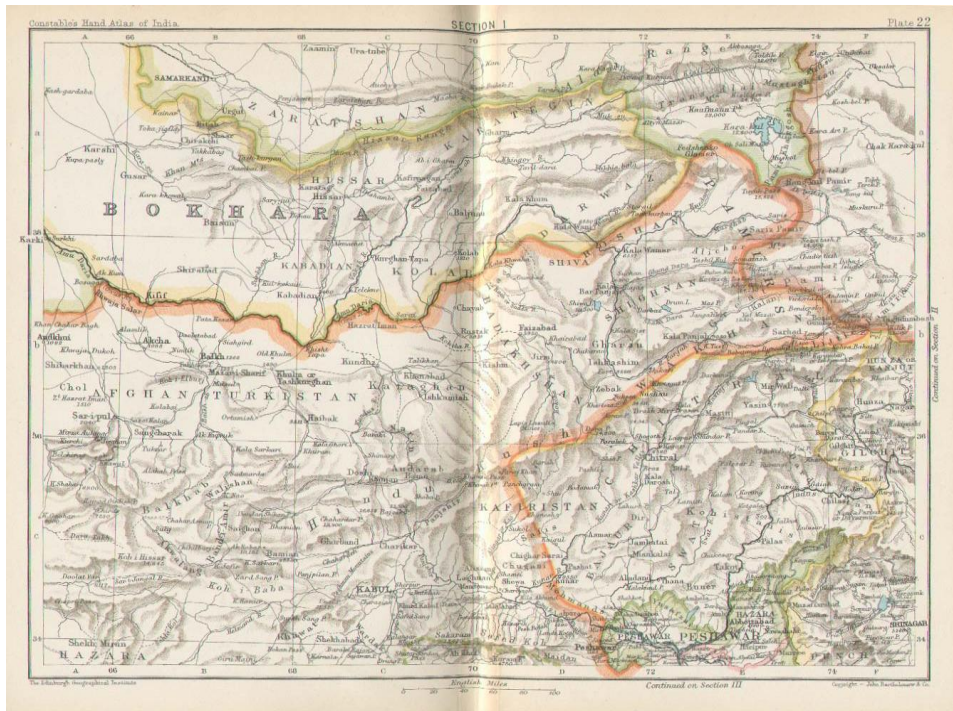
⁴ Peştun, Afganların başka bir ismi olduğu için onların konuştukları dil Peştuca olarak bilinir.

şeklinde yazar. Çünkü bu zamana kadar (1870'ler), Hindukuş kuzeyi için Afganistan ismi kullanılmayıp Türkistan adı ile bilinirdi. H. 1281 yılında Barikzai şehzadelerinden olan Serdar Sultan Muhammed Han Muhlis yazdığı *Tarih-i Sultani* eserinde Afganistan'ın kuzey sınırlarını Hindukuş Dağları olarak belirlemiştir: “*Bu Dağ (Hindukuş) seddi İskender gibi Türkistan ve Afganistan'ı birbirinden ayırmıştır.*” (Muhlis, 1396 hş, s. 28). Aynı dönemde yayınlanan Afganistan'ın ilk gazetesi *Şems el-Nezar-i Kabil*, Emir Şir Ali Han'ı Afganistan ve Türkistan memleketlerinin hükümrani olarak tanıttırdı (*Şems el-Nezar-i Kabil*, h. 1290, s. 2). H. 1295 yılında Emir Şir Ali Han ve Ruslar arasında imzalanan anlaşmada Ruslar, *Ceyhun'un güney kıyılarına kadar uzanan Afganistan ve Türkistan memleketlerinin iç işlerine müdahale etmeyeceklerine söz vermişti* (Katip, 1372 hş, s. 2/206).

2. Türkistan-i Afgani (Afgan Türkistanı)

Afgan Türkistanı, 1870'li yıllardan sonra Afganistan'ın egemenliği altındaki Türkistan'a verilen isimdir. Bu isim, Rusların Türkistan'da ilerlemesi sonucunda ortaya çıkmıştı. Afgan Türkistan'ı adının ilk kez İngilizler tarafından kullanıldığı iddia edilmektedir (Rehimi, 1400 hş, s. 333). Tarihçilere göre Türkistan'da Rus nüfuzunun artmasından sonra İngilizlerin ilgisi daha çok Amu Derya'nın güney bölgesine yoğunlaştı. 19. yüzyılın başlarından itibaren İngiliz ve Doğu Hindistan Şirketi'nin memurları, bölgenin genel özellikleri ve doğal savunma olanaklarını araştırmak üzere, bu topraklara gönderilmeye başlandı. Gönderilen memurlar çoğunlukla, olası Rus saldırısına karşı Hindistan'ın savunma hattının Amu kıyılarında kurulmasını öneriyorlardı. Ancak Afganistan'daki askeri yenilgilerinin (1842) ardından İngilizler, kendilerine bağlanan Afgan hükümeti aracılığı ile söz konusu bölgeyi kontrol etmeye karar verdiler. (Rodenbough, 1885, s.118, Lee, 1996, s.114; Saray, 2011, s. 406-407).

Başlangıçta Afganistan hakimleri gibi İngilizler de bu bölge için Türkistan ismini kullanıyordu. Bazı Batılı araştırmacılar ise Tatar veya Tartary adının kullanımını tercih ediyorlardı (Elphinstone, 1842; Hamilton, 1820, s. 2, 27). Jonathan Lee'ye göre Rusların ilerlemesi ile beraber İngilizler, Afganistan yönetimindeki Türkistan için Afgan Türkistanı ismini kullanmaya başladılar.



Harita 1. Afgan Türkistanı (Constable's Hand Atlas of India, 1893)

Afganistan'da bulunan İngiliz memuru Henry Rawlinson 1869 yılında gönderilen bir mektubunda İngilizlerin, Amu Derya'nın güneyi için Türkistan yerine Afgan Türkistanı ismini kullanmalarını önermişti. Bundan sonra İngilizler, Amu Derya'nın güneyi için Afgan Türkistanı ve kuzeyi için ise Rus Türkistanı isimlerini resmî olarak kullanmaya başladılar (Lee, 1996, s. 336).

Ancak bu döneme (19. yüz yılın ikinci yarısı) ait Afganistan resmî kaynaklarında Afgan Türkistanı kelimesi pek geçmemektedir. Fakat 20. yüzyılın başlaması ile Afgan milliyetçiliği filizlenmeye başlarken Afganistan'a ait yerlerde Afgani ve Afganiye gibi ekler nadiren kullanılırdı. Afgan Türkistanı ismi de bu dönemden sonra kaynaklarda bazen yansıtılmıştır. Mesela, h. 1320 yılındaki Türkistan'ın yıllık mali gelirlerinin raporu "*Türkistan-i Afgani'nin Mülkiye Gelirleri*" başlığı ile *Sirac el-Tevarih* kitabında geçmektedir (Katip, 1390 hş, s. 4/360). Aynı kaynağın başka bir sayfasında da "Rus Türkistanı'nın serhat komutanı tarafından Afgan Türkistanı hükümranlılığına gönderilen tebrik mektubu" ele alınmıştır (Katip, 1390 hş, s. 4/594). Amanullah Han döneminin (1919-1929) coğrafya ders kitaplarında Afganistan'ın Vilâyetlerinden birisi Vilâyet-i Türkistan-i Afgani (Afgan Türkistan Vilâyeti) ismi ile tanıtılmıştı. Rüştîye ve Dâru'l-Mülemminlerin bir coğrafya ders kitabında Afgan ve Türkistan'ın birleşmesi hakkında şöyle bilgi verilmektedir: "*Bu büyük ülke (Türkistan) yönetim açısından bugün üç kısma bölünmektedir. Çin saltanatına bağlı Doğu Türkistan, Rus Devletine bağlı Batı Türkistan ve Afganistan'a ait Güney Türkistan veya Afgan Türkistanı... Afgan Türkistanı'nın nüfusu iki milyon olup yarısı Türk, geri kalanı ise Afgan, Tacik ve İranlılardır. Türkistan halkının ekseriyeti konargöçer tarzında hayat sürmektedirler.*" (Muhammed Ali Han, 1306 hş, s. 111, 112).

Gördüğümüz gibi, 1870'lerden sonra Rusların Orta Asya üzerindeki egemenliğinin genişlemesini müteakip, bugünkü kuzey Afganistan için kullanılan Türkistan kelimesi artık tek başına kullanılmayacaktı. Özellikle 19. yüzyılın sonlarına doğru, *Türkistan-i Müteallike-i Afganistan* (Afganistan'a ait Türkistanı) şeklinde kullanışı çok yaygındı. 1880 yılında Emir Abdurrahman Han'ın temsilcisi İngilizlerle yapılan bir müzakeresinde "*Bütün Afganistan ve onun Türkistanı'nın halkı Hazretlerimizin emirliğini gönüllü olarak kabul etmiştir*" dediği rivayet edilmektedir (Katip, 1372 hş, s. 2/249). Bu döneme ait Osmanlı metinlerinde de Afgan Türkistanı terimi geçmektedir. Örneğin 1888 yılında Türkistan hâkimi İshak Han'ın isyanı Emir Abdurrahman tarafından bastırılması ile ilgili Mizan gazetesinin bir haberinde şu cümle geçmektedir: "... *Afganistan Emiri hazretlerinin askerleri Türkistan-i Afganî'yi işgal etmiştir.*" (Mizan, 19 Safar 1306, s. 668).

Çoğu tarihçiler, Emir Abdurrahman Han'ı bugünkü Afganistan'ın kurucusu olarak tanıtır. Çünkü onun döneminde daha çok İngiliz ve Rusların çabaları ile bu ülkenin mevcut sınırları çizilmiş, yerel güçlerin bastırılması ile Afganistan genelinde merkezî hakimiyet kurulmuştu. Hatta ülke geneli için Afganistan ismi onun döneminde yaygınlaşmaya başlamıştır. Louis Dupree'ye göre, 1880'lerden önce Afganistan halkı kendilerinin Zabulistan, Horasan, Kabilistan ve Türkistan gibi ülkelere mensup olduklarına inanıyorlardı (Dupree, 1980, s. xix). Abdurrahman Han, Türkistan'daki Özbek beyliklerini ortadan kaldırdıktan sonra merkezi güç tabanlarını sağlamlaştırmak için devlete bağlı Afgan kabilelerini bu bölgenin farklı mevkilerinde yerleştirmeye başladı (Bleuer, 2012, s. 71). Ayrıca onun döneminde Rus saldırısının tehlikesi bir endişe kaynağıydı. Bu nedenle Türkistan'a çok ilgi gösteriyordu. Devletin askerî gücünün yarısını buraya yerleştirmiştir (Seyid Muhammed Haşim, 1300 hş, s. 173). Türkistan'ın yönetiminde amcasının oğlu Muhammed İshak Han'ı hükümrân olarak atamıştı. Ancak Türkistan'da bulunan askerî kuvvetlerin fazlalığı hükümdarı isyana teşvik etti. Yerel Özbek beyleri tarafından da desteklenen isyan, 1888 yılında ölümcül şekilde bastırıldı. Emir Abdurrahman Han, durumu değerlendirmek için bizzat Türkistan'a giderek kaldığı iki yıl boyunca vaziyeti düzeltmeye çalıştı (Abdurrahman Han, 1375 hş, s. 260). Aynı zamanda, söz konusu bölge, *Türkistan* ve

Katagan-Bedahşan olarak iki Vilâyete bölündü. Her biri de *Naip el-Hükme* ünvanını taşıyan ayrı hükümdarlar tarafından yönetilmeye başladı. Ancak bu değişikliklere rağmen, Türkistan isminin bütün bölge için kullanılışı devam etmişti. Emir, ülkesinin kârlı ürünlerini anlatırken şöyle yazar: “*Para kazanmak için ihracata uygun en değerli mallar, Türkistan’ın Katagan tahılları ve Afganistan’ın maden mahsulleridir.*” (Abdurrahman Han, 1375 hş, s. 459).

3. Türkistan-i Segir (ترکستان صغیر, Küçük Türkistan)

20. yüzyılın başlarından itibaren Afganistan’ın tarihî kaynaklarında bahis konusu olan Türkistan için kullanılan diğer bir isim *Türkistan-i Segir* (Küçük Türkistan)dır. Bu dönemde yazılan *Sirac el-Tevarih* kitabında, Afganistan’ın egemenliği altındaki Türkistan, Sagir eki ile çok defa geçmektedir. Örneğin, Dost Muhammed Han tarafından Türkistan’a ordu gönderilmesinden söz ederken şöyle yazmaktadır: “*Emir-i Kebir’in hayalinde Türkistan-i Segir’in fethi düşünce, üçüncü aziz oğlu Muhammed Ekrem Han’ı bu fetih için namzet buyurdu.*” (Katip, 1372 hş, s. 2/17). Ayrıca diğer bir yerde 1277 h. yılında Buhara emiri Emir Muzaffer’in Küçük Türkistan’a saldırısından bahsetmektedir (Katip, 1372 hş, s. 2/58). Bu kaynakta Güney Türkistan kelimesi, *Türkistan-i Cenubi Mûteallike-i Afganistan* şeklinde sadece bir kez geçmektedir (Katip, 1372 hş, s. 1/10).

4. Vilâyet-i Türkistan (Türkistan Vilâyeti)

Bahsettiğimiz gibi *Vilâyet-i Türkistan* ismi Afganistan’ın kuruluşundan itibaren kullanılan bir kavramdır. Ama o dönemlerde Vilâyet daha çok ülke anlamını ifade ederdi. Hatta Afganistan’ın hükümdarları çoğu zaman kendilerini *Afganistan Valisi* olarak tanıtırldı. Örneğin, Emir Abdurrahman Han’ın bizzat kendi kaleme aldığı *Taç el-Tevarih* kitabında kendisini “Afganistan memleketinin valisi” sıfatı ile yazmıştı (Abdurrahman Han, 1375 hş, s. 1). Ayrıca bu dönemin kaynaklarında Mangit emirleri bazen “*Vali-i Buhara*” ve ülkesi de “*Vilâyet-i Buhara*” olarak geçmektedir (Şah Şucca, 1333 hş, s. 14). Ama daha sonra Afganistan’da Vilâyet kelimesi devletin bünyesindeki taşra birimleri manasında kullanılmaya başlanmıştı.

Daha önce bahsettiğimiz gibi söz konusu Türkistan bölgesinde Afgan Devletinin varlığı Emir Dost Muhammed Han döneminden itibaren güçlenmeye başladı. Bundan sonra bu bölge Hâkim-i Türkistan ünvanını taşıyan ve genellikle Emirlerin yakınlarından olan Afgan Serdarlar tarafından yönetilmiştir. İlk başta Türkistan’a Tahtapol merkezlik ederdi ama Şir Ali Han döneminde Türkistan Hâkimi olan Nâib Muhammed Alem Han, merkezi Mezar-i Şerif’e taşıdı. Âlem Han, Bedahşan’a saldırarak idaresi altındaki Türkistan sahasını daha da genişletti. Tek merkezle yönetilen Türkistan Vilâyeti, Abdurrahman Han döneminde ise iki ayrı Vilâyete bölündü (Yate, 1888, ss. 318-319). Afganistan’ın tarihçilerinin iddialarına göre ülke geneli, Emir Abdurrahman Han saltanatının son yıllarında altı vilâyete bölünmüştü. Bu durumda bahsedilen bölge, Mezar-i Şerif merkezli Türkistan ve Hanabad merkezli Katagan ve Bedahşan Vilâyetlerine ayrılmıştı (Ariz, 2003, s. 34).

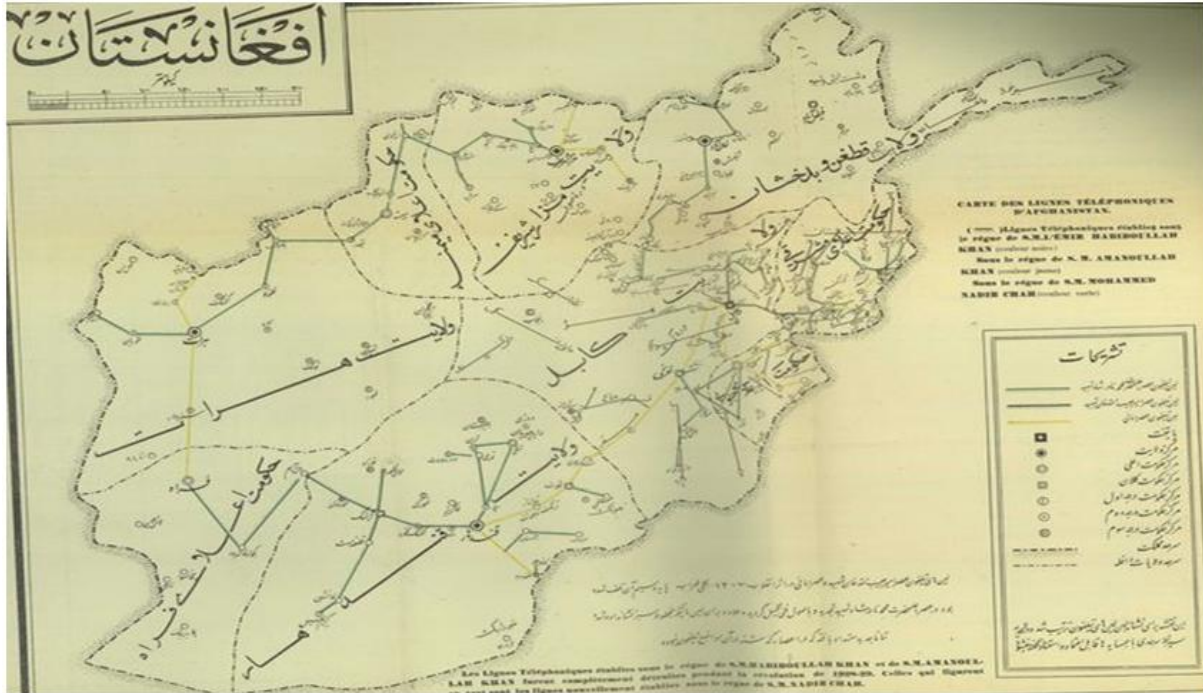
Aynı teşkilatlandırma Emir Habibullah Han (1901-1919) döneminde de değişmeden devam etmişti. Habibullah Han döneminde Türkistan Vilâyeti ile Katagan ve Bedahşan Vilâyeti bizzat emirin fermanı ile atanan *Nâib el-Hükme* tarafından yönetilmekteydi. Katagan ve Bedahşan Vilâyetinde Habibullah Han oğullarından Serdar Hayatullah Han bir süre Nâib el-Hükme görevini üstlenmişti (Sirac el-Ahbar, 1331 h, s. 10). Ayrıca bu dönemde Türkistan Vilâyetinde Serdar Abdullah Han Tokhi, onun ölümü ardından Serdar Abdulvehab’ın Nâib el-Hükme makamında bulunduklarını Sirac el-Ahbar gazetesinin raporlarından öğrenmekteyiz (Sirac el-Akhbar, 1329 h. 5).

Amanullah Han (1919-1929) döneminde Afganistan, yeni Vilâyetler ve Hükümet-i Aala’larla yeniden teşkilatlandırıldı. Yapılan değişikliklere göre, vali tarafından yönetilen Kabil Vilâyeti hariç, diğer vilâyetlerin başında Nâib el-Hükme ve Hükümet-i Aalalar’da ise Hakim Ala bulunacaktır (Teşkilat-i Esasiye-i Afganistan, 1302 hş, s. 31). Yeni

düzenlemelerde, Afganistan'da beş vilâyet ve dört Hükümet-i Ala teşkil edildi. Türkistan, yine bir vilâyet ismi olarak varlığına devam etmişti. Fakat coğrafyası eskisinden de daha küçük olmuştu. Daha önce ülkenin bütün kuzey bölgesini kapsayan Türkistan, üç ayrı idari birime bölündü. Bu yeni birimler, Türkistan ile Katagan-Bedahşan Vilâyetleri ve Hükümet-i Ala-i Meymene'den ibaretti (Nizamname-i Teksimat-i Mülkiye-i Afganistan, 1300 hş, s. 2). Geçmişte Türkistan'ın bir parçası sayılan Katagan artık kaynaklarda onun doğusunda bulunan ayrı bölge olarak tanıtılmaktaydı (Nadir Han, 1367 hş, s. 19).

5. Afganistan'da Türkistan Kelimesinin Kullanılmamaya Başlanması Süreci

Amanullah Han (1919 -1929) dönemine kadar ülke geneli resmî yazışmalarda "Afganistan ve Türkistan", "Afganistan ve Türkistan-i Mutallaka-i an" (Afganistan ve ona ait Türkistan toprakları), "Afganistan ve Tevabii" gibi isimlerle anılmaktaydı. Nitekim İngilizlerle imzalanan "Gandmak (1879)", "Durand (1893)" ve "Dane-Habibullah Han (1905)" muahedelerinde sırası ile Yakup Han, Abdurrahman Han ve Habibullah Han, Afganistan ve onun mutallakalarının emirleri olarak geçmektedir. Ayrıca 1913 yılında devlet sarayında yazılan Siracü-tevarih kitabında Habibullah Han, "padişah-i müstakil-i Afganistan ve Türkistan-i Mutallaka-i an" hitap edilmektedir (Katip, 1231 h. s. 1). Ama Amanullah Han devrine geldiğinde Türkistan eki Afganistan'ın isminden silinmiştir. Bundan sonraki resmî metinlerde ülke ismi sadece Afganistan yazılmaktadır. Yine de Türkistan bir Vilâyet ismi olarak kullanılmaktaydı.



Harita 2. Türkistan'ı Mezar-i Şerif vilayetine değiştirilmesini gösteren Afganistan haritası, 1940'lar. (Lalzad, 2024, s. 1296)

Türkistan Vilâyetinin ismi ilk kez Muhammed Nadir Şah döneminde (1930-1933) Vilâyet-i Mezar-i Şerif (Mezar-i Şerif Vilâyeti) olarak değiştirildi. Bu dönemde idari teşkilatta yapılan tek değişiklik, Türkistan ismini kaldırmak olmuştu. Ülkenin diğer vilâyetlerinin yapısı eskisi gibi kalmaya devam etti (Ariz ve diğerler, 1357 hş s. 112). 1964 yılında Muhammed Zahir Şah'ın (1933-1973) saltanatı sırasında söz konusu teşkilat köklü değişikliğe uğradı. Yeni teşkilatta Afganistan, sekizi Türkistan'da olmak üzere 29 Vilâyete bölündü. Yapılan değişikliklerde sadece Türkistan ismi değil, bir Özbek boyun adı olan Katagan da kaldırıldı. Bu şekilde Türkistan'da; *Bedahşan*, *Tahar*, *Kunduz*, *Baglan*, *Samangan*, *Belh*, *Cevizcan* ve *Faryab* vilâyetleri oluşturuldu (Afganistan Adliye Bakanlığı, 1964, s. 1, 2). Bu yılda meydana gelen idari teşkilat sonraki yıllarda birkaç il ilavesi ile günümüze kadar devam etmektedir.

Söz konusu dönemde, yukarıdaki gibi birçok değişikliğin yapılmasının Afgan nasyonalizminin yükselişinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Avrupa’da yükselen Nazizm ve Faşizm eğilimleri Afganistan’ı da etkilemişti. Muhammed Nadir Şah (1930-1933) ve Muhammed Zahir Şah (1933-1973) dönemlerinde, ülkenin tarihinin Aryan ırkına dayalı olarak yeniden yazılması için *Afganistan Tarih Encümeni* adına kurum kuruldu (Farhang, 1374 hş, s. 662-665; Farhang, 1381 hş, s. 1/12). Bu durum sonucunda Afganlar ve Tacikler, Aryan ırkın devamı olup ülkenin asıl mirasçıları, Türkler gibi diğer etnik gruplar ise yabancı olarak tanıtılırdı (Farohi, Müslimyar, 1401 hş, s. 154). Türkistan ve Katagan gibi Türkçe olan yer isimlerinin kaldırılması söz konusu vaziyetin sonucu sayılabilir. Sadece bunlar değil, başka Türkçe yer adları da bu dönemde Peştuca’ya çevrilmiştir. Örneğin, Türkmenistan-Afganistan sınırında bulunan Karatape, Turgundi’ye; Belh Vilâyetin bir ilçesi olan Boynekara, Şulgar’a ve Tacikistan-Afganistan’ın sınır kapısının adı Kızılkale’den bir Afgan hükümdarın ismi olan Şir Han Bender’e değiştirilmişti (İttihat Gazetesi, 16 Temmuz 1960, s. 1). Tıpkı Rusların Orta Asya’daki Türkler üzerinde uyguladığı ayrılıkçı siyasetleri gibi Afganistan’da yaşayan Türk boyları da hemen hemen aynısını yaşamışlardı (Hayit, 1982, ss. 78-86). Bundan sonra bahsettiğimiz bölge için Türkistan yerine *Semt-i Şimal* (kuzey bölgesi) ve *Sefehat-i Şimal* (kuzey ovaları) gibi isimler kullanılmaya başlandı. Günümüzde Türkistan adı ile sadece Afganistan’ın kuzey batısında bulunan bir dağ bulunmaktadır. *Tirbend-i Türkistan* denilen bu dağ silsilesi doğudan batıya yaklaşık iki yüz kilometre uzunluğunda olup, en yüksek zirvesi KaraCangal ise 2680 metre yüksekliğe sahiptir (Ariz, Rahmati ve Emin, 1352 hş, s. 41). Doğudan batıya ilerledikçe yüksekliğini kaybeden bu dağlar bir set gibi Türkistan’dan kalkan rüzgarları güneye geçmesini engeller. Bu nedenle dağın kuzey ve kuzeybatı tarafında kırsal iklimi etkiliyken güney eteklerinde ise yeşil otlaklar yer almaktadır. Belki söz konusu dağ silsilesi bu konumundan dolayı *Tirbend-i Türkistan* ismini almıştır (Rahmati, 1999, s. 44).

Sonuç

Afganistan Devleti, 1747 yılında Nadir Şah’ın öldürülmesinden sonra, Ahmed Şah Abdali’nin Kandahar’da hükümdarlığını ilan etmesi ile varlık göstermeye başlamış ve kısa bir süre sonra, Hindukuş Dağları ile Amu Derya arasında bulunan toprakları nüfuzu altına almıştı. Bu bölge, doğuda Bedaşa’nın batıda Badgis Vilâyetine kadar uzanan sahayı kapsamaktaydı. Türkistan’ın bir parçası olduğu ve ahalisinin çoğunluğu Türklerden oluştuğu için ilk başta Türkistan olarak isimlendirilmişti.

Ancak Afgan Devleti’nin buradaki hâkimiyeti çok güçlü ve dayanıklı değildi. Yerel Özbek beyleri, 19. yüzyılın sonlarına kadar bazen tam bağımsız bazen de yarı bağımsız olarak varlıklarına devam etmişlerdi. Afganistan’ın ismi ülke geneli üzerine yaygın olmadığı yıllarda ülke bütünü genellikle Afganistan ve Türkistan Memalîği olarak tanıtılırdı. Bu durum 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etmişti. Özellikle Emir Abdurrahman Han’ın (1880-1901) saltanatı sırasında söz konusu bölge, Afgan Devleti’nin tam egemenliği altına girmişti. Bu dönemden itibaren, 20. yüzyılın birinci yarısına kadar Afganistan’ın tarihî kaynakları ve resmî belgelerinde söz konusu bölge, genellikle *Türkistan-i Muteallike-i Afganistan* (Afganistan’a ait olan Türkistan), *Türkistan-i Sagir* (Küçük Türkistan), *Memleket-i Türkistan*, *Vilâyet-i Türkistan*, *Türkistan-i Afgani* (Afgan Türkistan’ı) ve çok az da olsa *Türkistan-i Cenubi* (Güney Türkistan) gibi isimlerle anılmıştır.

Bu şekilde Türkistan, 20. Yüzyılın 30’lu yıllarına kadar Afganistan’da bir Vilâyet ismi olarak varlığına devam etmişti. Fakat zikredilen tarihten sonra Türkistan Vilâyetinin ismi Mezar-i Şerif Vilâyeti olarak değiştirildi. 1964 yılındaki Afganistan’ın Yeni Vilâyetler Teşkilatı Kanunnamesi üzerine ülkede 29 vilâyet oluşturuldu. Yeni kurulan vilâyetlerin isimleri arasından Türkistan ve Katagan kelimeleri silindi. Söz konusu değişiklikler, Afgan nasyonalizminin o dönemdeki yükselişi sonucunda yapılmıştı. Bundan sonra ülkenin kuzey

bölgeleri için Türkistan yerine daha çok *Semt-i Şimal* ve *Sefahat-i Şimal* gibi isimler kullanılmaya başlanmıştır.

Kaynakça

- Abdurrahman Han (1375 hş). *Tac el-Tevarih*, Cilt 1 ve 2. Maiwand Yayınları.
- Ariz, G. (2003). *Serhadat ve teksimat-i idari-i Afganistan*. Kor Yayınları.
- Ariz, G., Rehmeti, M., Emin, H. (1352 hş). *Coğrafya-i Afganistan*. Kabil Üniversitesi.
- Bahar, H. (1994). Türkistan'ın coğrafi konumu ve ilkçağ kaynaklarına göre tarihi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (1), 233-244.
- Barthold, W. (1376 hş). *Tarih-i Türkha-i Asya-i merkezi*, (Farsça Çev. G. Hüseyini). Tos Yayınları.
- Barthold, W. (1928). *Turkestan; down to the Mongol invasion*. Oxford University Press.
- Bleuer, Ch. (2012). State-building, migration and economic development on the frontiers of Northern Afghanistan and Southern Tajikistan, *Journal of Eurasian Studies*, S. 3, 69-79. <https://journals.sagepub.com/doi/epub/10.1016/j.euras.2011.10.008>.
- Constable's Hand Atlas of India, (1893). *Afghan Turkestan*. <http://www.columbia.edu/itc/mealac/pritchett/00maplinks/colonial/constable1893/constable1893.html>
- Dupree, L. (1980). *Afghanistan*. Oxford University Press.
- Elphinstone, M. (1842). *An Account of the Kingdom of Caubul, and its Dependencies, in Persia, Tartary, and India*. Oxford University Press.
- Elphinstone, M. (1995). *Afgan-ha* (Çev. M. A. Fikrat). İslami Araştırmalar.
- Fruhi, A., Müslimiyyar, A. Ş. (1401 hş). Teamul-i ber Tarih-Nigari-i Afganistan der Seh Sedde-i Ahir. *Mütaaliati Tarih-i İslam*, 53(14), 137-184.
- Golden, B. P. (2023). *Türk hakları tarihine giriş* (Çev. O. Karatay). Ötüken Yayınları.
- Grosset, R. (1353 hş). *Imperator-i Sehra-Neversan*, (Farsça Çev. A. H. Maikede). Tahran. İntişarat-i İlmi Ferhangi.
- Halis, S. M. (1396 hş). *Tarih-i sultani* (Ed. A. Avrand). Amiri Yayınları.
- Hamilton, Ch. (1820). *An historical relation of the origin, progress, and final dissolution of the government of the Rohilla Afghans, in the Northern Provinces of Hindoostan*. J. Debrett.
- Hayit, B. (1982). Sovyetler Birliği ve hür dünya açısından Türkistan'ın stratejik önemi. *TDAD*, (21), Aralık 1982, 78-86.
- Hudûdü'l-âlem*, (1983). (Ed. Menoçehr Stude). Tehori Kitapevi.
- Hunci, F. (1976). *Mehmanname-i Buhara* (Ed. M. Stude). Neşri Kitap.
- Hüseyini, M. (1386 hş). *Tarih-i Ahmedşahi* (Ed. M. S. Mevlai). Muhammed Ebrahim Şeriatî Afganistani.
- İbn Hurdâzbih, U. (1371 hş). *Meselik ve memalik* (Ed. S. Khakrand). İntişarat-i Tarihi-i Miras-i Milel.
- İttihat Gazetesi* (16 Temmuz 1960, 1). Bender-i Kızılkale, S. 92.
- İzgi, Ö. (2020). *Orta Asya Türk tarihi araştırmaları*. Türk Tarih Kurumu.
- Jean-Paul, R. (2001). *Orta Asya; tarih ve uygarlık* (Çev. L. Arslan). Kabalcı Yayın Evi.
- Katip, F. M. (1231 h.). *Sirac el-tevarih*. Dar al-Saltana Matbaası.
- Katip, F. M. (1372 hş). *Sirac el-tevarih 1. ve 2. Cilt*. Mutaliat ve İntişarat-i Belh.
- Katip, F. M. (1390 hş). *Sirac el-tevarih 3. Cilt* (Ed. M. S. Mevlai). Amiri Yayınları.
- Katip, F. M. (1390 hş). *Sirac el-Tevarih 4. Cilt 2. Bölüm* (Ed. M. S. Mevlai). Amiri Yayınları.
- Lalzad, A. (2024). *Afgan-ha ve Afganistan*.
- Lee, J. (1996). *The Ancient Supremacy, s. Bukhara, Afghanistan and the Battle of Balkh (1731 – 1901)*.

- Marvin, Ch. (1880). *Colonel Grodekoff's Ride From Samarcand to Herat, Bakh and the Uzbek States of Afghan Turkestan*. WM. H. Allen and Co.
- Misbahzadeh, M. B. (1388 hş). *Tarih-i Muhteser-i Siyasi-i Afganistan*. Merkez-i Mutaaliyat-i Aftab.
- Mizan Gazetesi (19 Sefer, 1306). Havadis-i Hariciye, 2 (68), 668.
- Muhammed Ali Han (1306 hş). *Coğrafya-i Afganistan*. Vezaret-i Maarif.
- Muhammed Nadir Han (1367 hş). *Rahnima-i Katagan ve Bedahşan* (Ed. M. Stude). Mussise-i Ferhengi-i Cihangiri.
- Nizamname-i Teksimat-i Mülkiye-i Afganistan (1300 hş). Matbua-i Meclis-i Vüzera.
- Nizamname-i Teşkilat-i Esasiye-i Afganistan (1302 hş). Matbua-i Meclis-i Vüzera.
- Noelle, Ch. (1997). *State and Tribe in Nineteenth Century Afghanistan; The Reign of Amir Dost Muhammad Khan (1826 - 1863)*. Routledge.
- Nuri, N. M. (1335 hş). *Gülşen-i Emarat*. Encümen-i Tarih-i Afganistan.
- Özkan, M. (2020). *Türkistan'ın işgal çağı*. Kronik Yayınları.
- Özkan, M. (2023). Bir sömürge yöntemi olarak coğrafyayı adlandırmak Türkistan'dan Orta Asya'ya Rus kaynaklarında Türk coğrafyası (XIX.-XX. Yüzyıllar). *Tarihi ve Edebi Metinlerde Türkistan, 1. Cilt*. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü (ERI), 487-524.
- Rahimi, M. (2022). *Vakavi Güftuman-i Şekilgiri-i Devlet der Afganistan*. Amiri.
- Rahmati, M. (1999). *İhtisar-i az Coğrafya-i Afganistan*. Halimi Yayınları.
- Rodenbough, T. F. (1885). *Afghanistan and the Anglo-Russian Dispute (1885)*. G. P. Putnam Sons.
- Saray, M. (2011). Türkistan'da Rus - İngiliz Rekabeti. *Tarih Dergisi*, (34), 397-416.
- Sarmiento, J. B. ve Rasouli, M. N. (2018). *Bastanşinasi-i Afganistan*. Şemşad Matbaası.
- Sayid Muhammed Haşim (1300 hş). *Hülase-i Tarih-i Vatan*. Vezaret-i Maarif.
- Sirac el-Ahbar-i Afganiye (15 Rebialevvel, 1331 h). S. 11, 1. yıl, 2.
- Sirac el-Ahbar-i Afganiye (15 Şevval 1329 h). S. 1, 1. yıl, 1.
- Şah Şucca (1333 hş). *Vakıyat-i Şah Şucca*. Encümen-i Tarih-i Afganistan.
- Şams Al Nahar-i Kabil Gazitesi (Cuma 15 Şevval 1290 Hicri). S. 7, C. 1, 2.
- Taşagıl, A. (2012). Türkistan, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 41, s. 556-560.
- Togan, A. Z. V. (1981). *Umumi Türk tarihine giriş*. Enderun Kitabevi.
- Vezaret-i Adliye-i Padişahi-i Afganistan (1964). *Teşkil-i Cedit-i Vilayat. Ceride-i Resmî. Vezaret-i Adliye*.
- Yalçınkaya, A. (1994). *Pan-İslamizm tartışmaları ışığında Türkistan (1864-1922)*, [Yayınlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Yate, C. E. (1888). *Northern Afghanistanor lettees EEOM the Afghan boundaky commission*.

Extended Summary

Turkestan is known as the name of a large geography in the Asian continent whose population consists mostly of Turkish tribes. In the past, in addition to this wide geography, the name Turkestan was also used for a part of Afghanistan between the Amu Darya and the Hindu Kush Mountains. In fact, in the historical sources of this country from the mid-19th century, the entire country is referred to as the countries of Afghanistan and Turkestan. However, as the Russians advanced into the territory of the Emirate of Bukhara in the second half of the 19th century, the term Russian Turkestan appeared in the sources. On the other hand, the lands between the Amu Darya and the Hindu Kush are called Turkestan belonging to Afghanistan (Türkistan-i Mutallaka-i Afghanistan), Lesser Turkestan (Türkistan-i Sagir), Afghan Turkestan (Türkistan-i Afghani), Southern Turkestan (Türkistan-i Cenubi) and Turkestan Province (Vilâyet-i Turkestan).

In this study, the use of Turkestan as the name of the region in Afghanistan's historical and official sources is discussed. In addition, an effort has been made to focus on the reasons why each name is used in certain periods and the issues related to the use of the word Turkestan as a regional name. The study is mainly based on information from official historical sources of Afghanistan between 1747 and the 1960s. Information provided by official and first-hand sources such as historical books written in the palace of the country's shah

and emirs, newspapers published by the state, textbooks and Regulations were mostly taken as basis. Such as Tarikh-i Ahmedshahi (1747-1773), written during the founding period of Afghanistan, Vakiyat-i Shah Shuja (1804-1842), written with the pens of Shah Shuja, Gulshan-i Emaret (1863-1879), written in the palace of Emir Shir Ali Khan, Tarikh-i Sultani (1857), written one of the Barikzay princes, Taj al-Tevarikh, written in the palace of Emir Abdurrahman Khan, Siraj al-Tevarikh (1911), written in the palace of Emir Habibullah Khan, and regulations issued during the period of Amanullah Khan (1919-1929).

According to the findings of the study, shortly after Ahmad Shah Abdali declared his sultanate in Kandahar in 1747, he took control of the lands located between the Hindu Kush Mountains and the Amu Darya. This region covered the area extending from Bedehshan in the east to Badghis province in the west. It was originally named Turkestan because it was a part of Turkestan and the majority of its population was Turks.

However, his dominance here was not very strong and durable. Local Uzbek lords continued their existence, sometimes fully independent and sometimes semi-independent, until the late 19th century. In the years when the name Afghanistan was not common throughout the country, the whole country was generally introduced as Afghanistan and Turkestan Mammaldom. This situation continued until the second half of the 19th century. Especially during the reign of Emir Abdurrahman Khan (1880-1901), the region in question came under the full sovereignty of the Afghan State. From this period until the first half of the 20th century, the region in question was generally referred to by the names we have mentioned above in Afghanistan's historical sources and official documents.

Especially when the Russians occupied this region in the second half of the 19th century, they established the Turkestan Governorate General, centered in Tashkent, in 1867. The lands of Bukhara, Khiva and Hukand khanates, which were captured by the Russians in the later stages, were also connected to this province. In this way, concepts such as Russian Turkestan, Chinese Turkestan and Afghan Turkestan emerged as the Turkestan lands came under Russian, Chinese and Afghan administration in the second half of the 19th century.

In this way, Turkestan continued to exist as a province name in Afghanistan until the 30s of the 20th century. However, after the mentioned date, the name of the Turkestan province was changed to Mazar-i Sharif Province. Following the New Provinces Organization law of Afghanistan in 1964, 29 provinces were created in the country. The words Turkestan and Katagan were deleted from the names of the newly established provinces. These changes were made as a result of the rise of Afghan nationalism at that time. After this, names such as Samt-i Shamal and Safahat-i Shamal began to be used for the northern regions of the country instead of Turkestan.

